

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN TERÖRE YAKLAŞIMLARI

Süleyman EKİCİ^{1*}
Mehmet Emin GÜVEN²
Alpcan ACAR³

Öz

Devletlerin güvenliklerini ve bekalarını tehdit eden en önemli sorunların başında terör sorunu gelmektedir. Bu bakımdan Türkiye, uzun yıllardan beri terörün etnik, ideolojik ve dini motifli her varyantıyla mücadele etmektedir. Demokratik siyasal sistemlerin vazgeçilmez unsurlarından olan ve yasama ve yürütme erkinde önemli rol sahibi olan siyasi partiler, ülkedeki mevcut sorunların tespiti, çözüm önerileri ve devlete aktarılmasına ve buna yönelik politikalar üretilmesine aracılık etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, Türkiye'de siyasi partilerin terör sorununa yönelik yaklaşımları seçim beyannameleri ve parti programları üzerinden incelenmektedir. Bu doğrultuda, terörün siyasal partiler tarafından nasıl algılandığı sorusuna cevap arayan bu çalışmanın amacı, Türkiye'de Meclis'te grubu bulunan siyasi partilerin teröre yönelik yaklaşımlarını ortaya koymaktır. Çalışmada yöntem olarak, bu partilerin genel seçim beyannameleri, tüzükleri ve parti programları çerçevesinde doküman analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda HDP dışında tüm partilerin terörü bir sorun alanı olarak gördüğü ve buna yönelik çözüm önerileri geliştirdiği görülmektedir. Meclis'teki partilerin terör sorunu yalnızca güvenlik tedbirleriyle değil, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla ele alınması ve bu kapsamda çözüm politikaları geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Terörizm, kaynakları, çözüm yolları ve mücadele yöntemleri konusunda partilerin farklı yaklaşımları ve düşünceleri olmasına rağmen partilerin çoğunluğu tarafından terörün bir sorun alanı olarak görüldüğü de söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Terör, Terörizm, Terörle Mücadele, Siyasi Partiler, Türkiye.

APPROACHES OF POLITICAL PARTIES IN TURKEY TO TERRORISM

Abstract

Terrorism is one of the most important problems that threaten the security and survival of states. Political parties, which have an important role in the legislative and executive powers, which are indispensable elements of democratic political systems, act as an intermediary in determining the existing problems in the country, offering solutions and transferring them to the state, and producing policies for this. The approaches of political parties to the problem of terrorism in Turkey are examined through election manifestos and party programs. The aim of this study, which seeks an answer to the question of how terrorism is perceived by political parties, is to reveal the approaches to terrorism of political parties that have a group in the Turkish Parliament. As a method, document analysis was carried out within the framework of the general election declarations, bylaws and party programs of these parties. In the result, it is seen that all parties except HDP see terrorism as a problem area and develop solutions for it. They state that the parties in the parliament should address the terrorism problem not only with security measures, but also with its social and economic dimensions, and solution policies should be developed within this scope.

Keywords: Terror, Terrorism, Counterterrorism, Political Parties, Turkey.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8477-000X.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): suleyman.ekici@inonu.edu.tr.

² Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9863-5212.

³ 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, İnönü Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2314-6702.

Başvuru Tarihi (Received): 03.02.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.07.2022

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde terörizm, ulusal ve uluslararası düzeyde bireyleri ve toplumları doğrudan veya dolaylı olarak tehdit eden önemli bir sorun alanı olagelmıştır. Amaçlarına ulaşmak için şiddeti tercih etmekten çekinmeyen, uyguladığı şiddeti meşru gören ve şiddet kullanarak ses getirmeye çalışan terör örgütleri, düzenledikleri düşük ve yüksek yoğunluklu eylemler ve saldırılarla korku ve kaos ortamı yaratmaya, siyasal ve toplumsal sisteme mesajlar vermeye çalışmaktadırlar. Şiddeti benimseyen, düşünce ve eylem tarzıyla şiddeti içselleştiren terörizm, demokratik değerlerden uzak bir anlayışın ürünüdür. Bu yönüyle terör örgütleri, demokrasilerin yapı taşları olan siyasi partilerin düşünceleri ve işleyişiyle tezat oluşturmakta ve demokratik yaşamı, barış ve güven ortamını tehdit etmektedirler.

Siyasi partiler, şiddetten uzak şekilde demokrasinin öngördüğü seçim sistemleri aracılığıyla siyasal alanda iktidar olmayı veya iktidara ortak olmayı amaçlayan örgütlü yapılardır. Toplumsal yaşam içerisindeki sorunların ve taleplerin siyasal alana iletilmesinde, demokratik süreçlerin işleyiş kazanmasında ve demokratik siyasal hayatın işlevselliği açısından siyasi partiler, demokratik sistemlerde önemli yere sahiptirler. Siyasi partiler, farklı düşünce, değer, kültür ve yaşam anlayışına sahip bireylerden oluşan toplumun farklılıklarının (talep, istek, sorun, vb.) bir araya getirilerek uyumlaştırılması ve siyasal alanda temsiliyetlerinin sağlanmasını amaçlamaktadırlar. Bu açıdan toplumun tamamının sorunu olan terör sorununa karşı toplumun güvenlik talepleri de siyasi partiler aracılığıyla siyasal alana yansımaktadır. Toplumsal yaşamı ve barış ortamını tehdit eden ve toplumun her kesimini endişelendiren terörizm sorununa karşı siyasi partiler, terörle mücadele noktasında çözüm önerileri geliştirmektedirler. Ancak siyasi partilerin terör sorununa ilişkin yaklaşımları, terörizmi algılama düzeylerine ve şekillerine göre değişmektedir. Siyasi partilerin teröre ilişkin yaklaşımlarındaki değişiklik ise terörizmin bitirilmesi noktasındaki en büyük direnç kaynağı olan terörün tanımlanma sorunundan kaynaklanmaktadır.

Türkiye kamuoyunun öncelikli sorun alanlarından biri olarak gördüğü terör sorunu, gündemde sürekli olarak yerini korumuştur. Siyasal, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla çok yönlü bir sorun alanı meydana getiren terör sorunu, birçok alanda negatif dışsallık üretmektedir. Bu bakımdan Türkiye’de terörün 40 binden fazla insanın can kaybına neden olması ve yıllık ekonomik maliyetinin 40 milyar dolar olduğu gerçeği, terörün Türkiye’nin öncelikli sorun alanlarından biri olmasına ve ivedilikle çözülmesi gereken alanların başında gelmesine yol açmaktadır. Yapılan araştırmalar da Türkiye’de terör sorununun kamuoyunda öncelikli bir yer edindiğini ve terörün Türkiye’nin en önemli sorunları arasında yer aldığını kanıtlamaktadır. Bu bakımdan terörle mücadele noktasında toplumun öncelikli sorun alanının siyasal alana yansımaları ve çözüm politikalarının geliştirilmesinde siyasi partilere önemli görevler düşmektedir.

Bu çalışmada, demokratik değerlerin karşısında yer alan terör olgusuna yönelik olarak demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partilerin yaklaşımları değerlendirilerek ele alınmaktadır. Türkiye’de 2018 genel seçimleri sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) grubu bulunan siyasi partilerin, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti ve Halkların Demokratik Partisi’nin (HDP), seçim beyannameleri ve parti programlarında, terörü ve terör örgütlerini nasıl algıladıkları, terörün çözümüne ilişkin yaklaşımlarının nasıl olduğu ve terörle mücadele için nasıl bir politika izlenmesi gerektiği sorularına cevaplar aranmıştır. Demokratik sistemlerde ülkelerin mevcut sorunlarının algılanmasında ve devlet kurumuna aktarılmasında siyasi partiler önemli rol oynamaktadırlar. Bu bağlamda yukarıda adı geçen siyasi partilerin terör ve terörle mücadele konularına yönelik olarak yaklaşımlarının incelenmesi ve karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Siyasi partilerin seçim beyannameleri ve parti programlarının ele alındığı araştırmada; terör, terörün kaynakları, terörle mücadelenin amacı, terörün önlenmesi, terörden zarar görenlere ve mağdur

olanlara destek, terörle mücadelede izlenecek politikalar çerçevesinde dokümanlar analiz edilmiştir. Bu bağlamda genel seçim beyannameleri ve parti programları okunarak yorumlanmıştır. Ayrıca bu dokümanlar nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak tarihsel kronoloji baz alınarak incelenmiştir. Çalışmada ele alınan siyasi partilerin adlarının kısaltılmasında, parti tüzüklerindeki kısaltmalar dikkate alınmıştır. Araştırmada 2018 milletvekili genel seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda mecliste grubu bulunan beş partinin 2002 ve sonrasındaki genel seçimlere yönelik seçim beyannameleri ve parti programları analiz edilmiştir. Ancak 25 Ekim 2017’de kurulan İYİ Parti’nin 2018 genel seçim beyannamesi ve parti programı ve 15 Ekim 2012’de kurulan HDP’nin, 2015 ve 2018 genel seçimlerine katıldığı için bu partinin sadece 2015 ve 2018 seçim beyannameleri ve parti programı analiz edilmiştir. Çalışma bu kapsamda yapılırken, HDP’nin devamı olarak görüldüğü önceki siyasi partilerin seçim beyannamelerine ulaşılammış olması, çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

1. Terör ve Terörizm

Terör kavramı etimolojik olarak “*korkutmak, korkuyla yönetmek, korkuyla titretmek, korkudan dehşete düşürmek*’ anlamlarına gelen ve aslı Fransız İhtilali dönemine uzanan Latince ifadesiyle ‘*terreur*’ sözcüğünün dilimizde yaygın olarak” kullanılan versiyonudur (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017: 694). Terör ve terörizm kavramlarının genellikle birbiri yerine kullanıldığı ve aynı anlamı taşıdığı düşünülse de bu iki kavram birbirinden farklılıklar taşımaktadır. Daha sade bir tanıma sahip olan terör şiddet ve korku üzerine kurgulanırken terörizmde ise tanımlamaya sistematik bir yapı eklenmekle beraber “siyasi amaçlar” çerçevesinde korkunun hâkim kılınması arzusu bulunmaktadır. Böylece siyasi amaçlar terörizmin temel farklılığını ortaya koymaktadır (Kazan, 2016: 111-112). Bu bağlamda terörizmi içerisinde bir ideoloji ve unsurlarını barındıran siyasi amaçlarına ulaşma sürecinde şiddeti öne çıkaran bir kavram olarak tanımlamak mümkündür (Alkan, 2002: 13). Terörizmin normal suçlardan ayırt edici en temel unsurunu, politik bir motivasyon taşıması ve hedeflerine ulaşma konusunda şiddeti temel bir araç olarak kullanması oluşturmaktadır. Terör eylemlerinin ne zaman, nerede ve kim tarafından yapılacağı yönündeki belirsizlikler terörizmin ortaya çıkaracağı endişe, korku ve panik ortamını artırmaktadır. Toplumda korkunun hâkim olmasını arzulayan terör eylemlerinin etki kapasitesi de eylemin gerçekleştiği kitleyle sınırlı kalmamakta ve eylemler çeşitli siyasal mesajlar da taşımaktadır. Bu yönüyle terörizm mevcut sistemin dışına çıkarak sistemi ortadan kaldırmayı da hedefleyen hareketler bütünüdür (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017: 695-696).

Terörizm genellikle sivil hedeflere yöneliyor gibi görünse de bazı eylemlerinde sembolik noktaları da tercih etmektedir. Özellikle belirli değerleri taşıyan noktalar, siyasal liderler, halk tarafından kabul görmüş önemli kişilere yönelik eylemler terörizmin hedefleri arasında bulunmaktadır. Böylece yapılan eylemlerin içerdiği mesaj ve oluşturduğu atmosfer daha fazla endişeye sebep verebilmektedir (Heywood, 2018: 295). Terör örgütlerince bu hedef noktaları ise genellikle rastgele bir şekilde seçilmemektedir. Bu bağlamda terör örgütleri savunmasız olan sivil hedeflere yönelirken toplumda korku ve güvensizlik duygusu oluşturmak istemektedir. Terörizme yönelimin temel noktalarından birisi de doğal olarak “zayıflıktır”. Çünkü meşru ve normal addedilen yollarla siyasal amaçlarına ulaşabilecek güce ve kabiliyete sahip olanlar bu yolla başvurmazken; siyasal amaçlarına normal yollarla ulaşabilecek güce sahip olmayanlar şiddeti siyasal amaçlarını gerçekleştirme aracı olarak kullanarak terörizme başvurmaktadır (Lutz & Lutz, 2017: 276). Terör örgütleri varlık nedenlerini ve gerçekleştirdikleri eylemleri terör kavramından uzak bir şekilde sunmaya çalışmaktadır. Çünkü terör örgütleri hem üye hemde sempatisan kazanma ihtiyacı taşımaktadır. Özellikle gerilla ve ulusal kurtuluş hareketleri gibi söylemlerle eylemlerini gerçekleştiren örgütler, kendilerine meşru bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Bu noktada terör örgütleri ve destekçileri bu tarz tanımlamaları kullanmakta ve terörizmin gerçeklerini gözden kaçırmaya çalışmaktadır. Genellikle bu tarz kullanımların altında yatan temel dayanak: politik bakış açısıdır (Ganor, 2014: 8). Terörizm kavramının tanımlanmasındaki güçlük veya ortak kabul noktasında yaşanan sorunlar,

kavramın retorik ve politik söylemlerde de kullanılmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece terörizm, bir rakibin davranışını tanımlamaktan ziyade o davranışı gayri meşru olarak kınamak için de bir etiket niteliği taşıyabilmektedir (Crenshaw, 2000: 406). Bu amaç çerçevesinde kavram, politik olarak rakibin meşruiyetini yitirmesi için söylem stratejilerinde de kullanılabilmeyle elverişli hale gelmektedir. (Rapin, 2009: 166). Terörizmin karakteristik niteliği ve özellikle ani ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması ise kavramı daha önemli bir sorun alanına dönüştürmüştür. Önemli yıkıcı etkilere sahip silahların erişilebilir hale gelmesi terörü/terörizmi, daha dikkat çeken bir boyuta taşımış ve böylece karar vericiler için daha fazla üzerinde durulması ve çalışılması gereken bir sorun alanını oluşturmuştur (Laqueur, 1999: 3-4).

Toplumda belirli bir korku ve panik ortamı hedefleyen ve siyasal amaçlarına ulaşmada şiddeti ön plana çıkaran terörizm, toplumsal algı yaratabilmek için de eylemlere başvurmaktadır. Devletlerin terörle mücadelesi salt askeri mücadeleden ziyade oluşturulmak istenilen bu algılarla da mücadeleyi içermesi bakımından daha derinlikli olmalıdır. Dolayısıyla terör örgütlerince oluşturulan algı ve bu süreç içerisinde özellikle hangi toplumsal kesimlerin kırılğan olduğunun tespiti, etkili bir terörle mücadele sürecine imkân verecektir (Şen, 2018: 9). Terörle mücadelenin planlı, kapsamlı ve çok boyutlu bir strateji üzerine inşaa edilmesi etkin bir terörle mücadeleyi ortaya çıkaracaktır. Terörle mücadeleyi sadece güvenlik ve askeri unsurlar üzerine kurgulamak bu sürecin siyasal sonuçlarını ihmal etmeye neden olabilecektir. Böylece terörle mücadele noktasında siyasal etkenler ve sonuçların dikkate alınması gerekmektedir (Şen, 2018: 12). Çünkü terör örgütleri belirledikleri amaçlara ulaşmak için bir kısıtlama oluşturmadan her yola başvurabilecek bir potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda terörle mücadele sürecinde devletler süreci daha hassas yönetmeli ve terör örgütlerine propaganda imkânı tanınamalıdır. Yönetilen bu süreçte kamuoyu doğru bilgilerle aydınlatılmalı ve iç ve dış dinamiklerin terörle mücadele sürecinde etkin kullanılması gerekmektedir. Dolayısıyla başarılı ve etkin bir terörle mücadele için bütünlükçü bir mücadele stratejisi öncelenmelidir (Aydın, 2009: 300-301). Bu bağlamda siyasi partilere ve daha özelinde politikacılara önemli sorumluluklar düşmekte, terörle mücadele sürecinde güvenlik mekanizmasının yanı sıra siyasetinde etkin rol oynaması gerekmektedir. Dolayısıyla siyasi partilerin terör konusunu ele alışları ve geliştirdikleri çözüm önerileri önemli bir belirleyiciliğe sahiptir.

2. Türkiye’de Terör

Siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik etki kapasitesinin yüksekliği nedeniyle terör, her zaman devletlerin önemli güvenlik sorunlarından biri haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu 1923 yılından bu yana geçen 98 yıllık süreç içerisinde çeşitli etnik, ideolojik, bölücü ve dinsel yaklaşımlara sahip terör örgütleriyle ve eylemleriyle mücadele etmektedir. Terörle mücadele sürecinde Türkiye, terör örgütlerinin eylemlerine karşı önemli ölçüde mali kaynak ayırmış, terörün sonlanması ve terör örgütlerinin yok edilmesi için ekonomik, askeri ve sosyal olarak harcamalar yapmak zorunda kalmıştır.

Türkiye’nin karşılaştığı terörizm sorununun; bir kısmını Osmanlı Devleti’nden miras kalan sorunlar, diğer bir kısmını ise Cumhuriyetin kuruluş ideolojisine yönelen tepkiler ve coğrafi konumun neden olduğu koşullardan kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla Türkiye’nin terörizm algılamalarına muhatap olmadığı dönemler istisna teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarda meydana gelen olayların etkileri ve mevcut sorunlara ek olarak Cumhuriyet’in yeni sorunlarının ortaya çıkması ve sorunların şiddete evrilerek terörizme dönüşmesi, Türkiye’nin gündemini yüzyıldan daha fazla süredir meşgul etmiş ve Türkiye’nin terörle ve terör örgütleriyle mücadele etmesine neden olmuştur. Türkiye’yi tehdit eden terörizmin en belirgin ve belirleyici unsuru terörün, dış destekli bir yapılanmaya sahip olması oluşturmaktadır. Etnik, ideolojik ve dini terörizm, Türkiye’nin yakın komşuları başta olmak üzere yabancı birçok ülke tarafından her alanda desteklenmektedir (TBB, 2006: 531-537). Bu bakımdan Türkiye’nin maruz kaldığı terörizmi genel hatlarıyla dört dalga şeklinde ele almak mümkündür. Birinci terör dalgası olarak nitelendirilebilecek

dönem, 1960'ların sonunda başlayan ve temelleri Birinci Dünya Savaşı'na kadar dayanan süreci içermektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin tehcir edilmesi sürecinin intikamıyla hareket eden Ermeni terörü, 1970'li yıllarda Türkiye'nin mücadele ettiği terör sorunlarından birini oluşturmuştur (Kongar, 2009: 87-90). Ermeni terör örgütü "Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia"nın (ASALA) terör eylemleri sonucu birçok sivil vatandaş ve Türk diplomat hayatını kaybetmiştir. Yine aynı dönem içerisinde ikinci terör dalgasını ise, 1970-1980 yılları arasında Türkiye'de sağ ve sol düşünce çatışmasının ortaya çıkardığı ideolojik terörizm meydana getirmiştir (TBB, 2006: 532). Bu dönem yaşanan olaylar kişilerin hayatları, toplumun huzuru ve ülkenin birliği ve bütünlüğü açısından büyük tehditler yaratmış, olayların şiddetinin artması ise istikrarsızlığı artırmış ve 12 Eylül 1980 darbesine giden süreci hızlandırarak darbeye zemin hazırlamıştır.

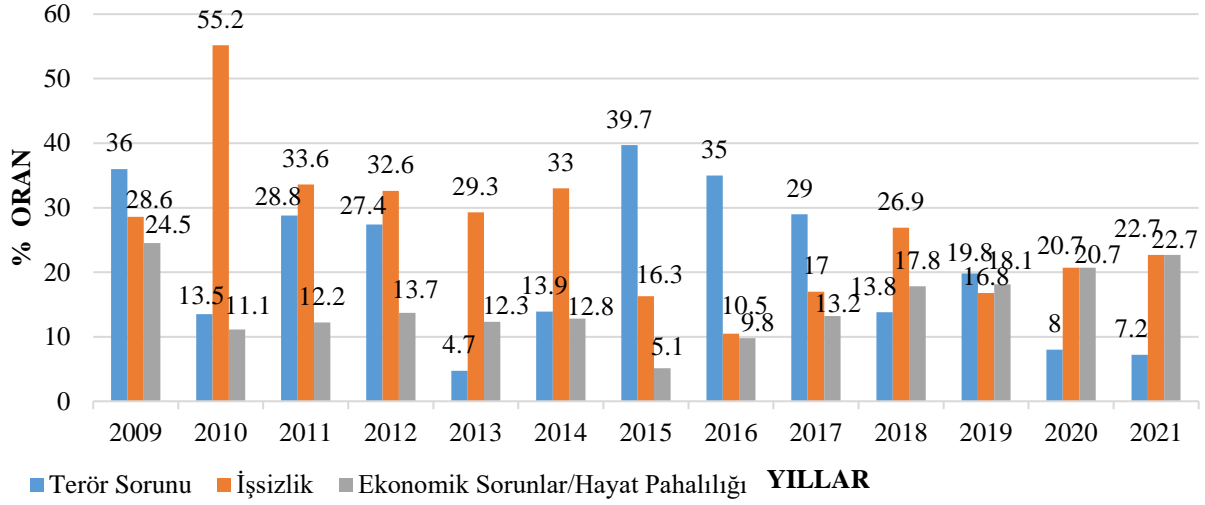
Üçüncü terör dalgası olarak nitelendirilen dönemde, 1980 darbesi sonrası Türkiye'de ırkçı ve ayrılıkçı/bölücü terörizm hareketleri baş göstermeye başlamıştır. Aslında bu ırkçı ve ayrılıkçı nitelik taşıyan terörün köklerini, Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar götürmek mümkündür (Kongar, 2009: 91). Bu bakımdan Türkiye'ye yönelik etnik/ayrılıkçı terörizm tehdidini oluşturan "Partiya Karkerên Kurdistanê"nin (PKK) terör eylemlerini 1984 yılı öncesine, 1833 yılına, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya özenerek ayrı bir devlet kurmak için başkaldıran Soran Aşiret Reisi Mir Muhammed'in ve diğer Kürt aşiretlerin başkaldırılarına kadar götürülebilir (TBB, 2006: 533). Dördüncü terör dalgası olarak değerlendirilen son dönemde ise dini motifli terörizm ön plana çıkmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan boşluk, dini ve dini öğeleri siyasal stratejileri için kullanan terör örgütlerini ön plana çıkarmış ve bu örgütler tarafından boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. 1979 İran İslam Devrimi'nin etkisi ve ilerleyen yıllarda sosyalist bloğun çözülmesiyle birlikte ideolojik rekabetin ortadan kalkması (Çakır, 2013: 151), 1990-2000 yılları arasında dini tandanslı terör hareketlerini ön plana çıkarmaya başlamıştır.

Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik ve stratejik önemi, Türkiye'nin her dönem uluslararası düzeyde fonlanan terör örgütleriyle mücadele etmesine neden olmuştur. Türkiye, "Fetullahçı Terör Örgütü"nden (FETÖ) etnik bölücü terör örgütü PKK'ya, aşırı solcu "Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi"nden (DHKP-C) "Irak ve Şam İslam Devleti" (İŞİD/DEAŞ) ve El Kaide gibi dini istismar eden terör örgütlerine kadar, terörizmin farklı şekilleriyle mücadelesini sürdürmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). Türkiye'nin terörle mücadele sürecinde, yalnızca 1984 yılından bu yana yaklaşık 40 yıla yakın bir süre zarfında yürüttüğü mücadelede, 40 binden fazla insan hayatını kaybederken mücadele kapsamında yapılan harcamaların yıllık maliyetinin 40 milyar doları ve toplamda alternatif maliyetlerinin 1,5 trilyon doları aştığı belirtilmektedir (Hürriyet, 2018). Ayrıca terör eylemlerinin meydana getirdiği siyasi, sosyal ve ekonomik belirsizlik, toplumsal ve ekonomik güveni olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bakımdan terör örgütlerinin neden olduğu eylemler, Türkiye'nin uluslararası imajına zarar verirken aynı zamanda başta turizm sektörü olmak üzere birçok sektörde ve ekonomik yatırım alanlarında negatif yönlü çarpan etkisi meydana getirmektedir.

Türkiye'de terörün neden olduğu yıkımın ve çözümsüzlüğünün ekonomik boyutunun yanı sıra sosyal ve siyasal boyutlarının da olduğu ve bu alanların birbirini etkileyen nitelikte olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türkiye'de terör sorununun uzun yıllar boyunca kamuoyunun gündeminde öncelikli sorun alanları arasında yer alması, toplumun sosyal, siyasal ve ekonomik davranışları üzerinde etkili olmuştur. Yapılan araştırmalar, Türkiye'de terör sorunun kamuoyunda öncelikli bir yer edindiğini ve Türkiye'nin en önemli sorunları arasında yer aldığını göstermektedir. Bu bakımdan, 2012 yılında %27,4'lük oranla 2. sırada yer alan terör sorunu (TSSEA, 2014: 5), 2017 yılında %29'lük oranla ilk sırada yer almıştır (Aydın ve diğerleri, 2019: 16). Bu durum, yıllar içerisinde terör sorunun kamuoyunda öncelikli sorun alanı olarak yerini koruduğunu göstermektedir. Ancak 2020 yılından itibaren oranın giderek azaldığı 2021 yılında ise %7,2'lik oranla öncelikli sorun alanları içerisinde 5. sırada yer aldığı görülmektedir (Aydın ve diğerleri,

2022: 29). Bu bakımdan, Türkiye’nin terörle mücadele sürecinde yürüttüğü operasyonlar sonrası elde ettiği başarıların, kamuoyunda terör sorununun öncelik oranlarını düşürerek önem sırasını arka sıralara doğru geriletmişti söylenebilir.

Tablo 1: Türkiye Gündeminin En Önemli Sorunlar

Kaynak: “Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimleri Araştırmaları” (TSSEA) raporlarından derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bulunduğu coğrafya itibarıyla birçok dinin, kültürün ve etnisitenin bir arada bulunduğu ve jeopolitik konumu nedeniyle stratejik bir bölgede yer alan Türkiye, ulusal, bölgesel ve uluslararası terörizmle ve terör örgütleriyle mücadelesine devam etmektedir. 11 Eylül saldırıları sonrası terörizmin yapısının küresel terörizme evrilmesi, terörün yapısının ve boyutunun değişmesine neden olurken, bu durum aynı zamanda Türkiye’nin terörle mücadele kapasitesini artırması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Yeni dönemde terörizmin dünyanın her bölgesine ithal edilmeye başlaması, terörizmle mücadeleyi zorlaştırırken, terörle mücadele yöntemlerinin revize edilmesini ve geliştirilmesini sağlamıştır. Bu durum, terör sorununa yaklaşımın ve terörle mücadele yöntemlerinin, yalnızca askeri ve güvenlik boyutlarıyla değil, bölgesel ve uluslararası düzeyde birçok alanda, toplumsal, kültürel, siyasal, kurumsal ve teknolojik boyutlarla ele alınması ve değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3. Türkiye’de Siyasi Partilerin Terör Algısı

Demokratik sistemlerde hayati önemi haiz fonksiyonları bulunan ve sistemin vazgeçilmez unsurları arasında olan siyasi partiler, sorun alanlarının tespitinden belirlenen sorunlara yönelik çözüm önerilerine kadar geniş bir hareket alanına sahiptir (Erdoğan, 2016: 60). Günümüzde sorun alanlarının çeşitlenmesiyle beraber vatandaşların beklentilerinde de artışlar söz konusu olmuştur. Siyasi partiler bu süreci yönetirken seçmenlerin istek, ihtiyaç ve beklentilerini göz önüne alarak sorun olarak addedilen alanlara değinmekte ve böylece seçmenleri bir nevi ikna etmeye çalışmaktadır. Bu hususlar göz önüne alınarak hazırlanan parti programları ise hedeflenen seçmen kitlesine yönelik önemli bir adımdır (Çatı ve Cengiz, 2019: 1703). Siyasi partilerin parti programlarının yanı sıra seçim öncesi hazırladıkları seçim beyannameleri, önemli konularda yayınladıkları raporlar ve dijital yayınlar partilerin sorunları ele alış şekilleri, çözüm önerileri ve seçmen kitlesine yönelik yaklaşımları hakkında önemli veriler sunmaktadır. Ekonomik ve sosyo-kültürel sorunlardan terör gibi günümüz dünyasının öncelikli sorunlarına kadar tüm konularda siyasi partilerin yaklaşımları önemli bir yere sahiptir.

Türkiye’de siyasi partiler dış politika konularında farklı görüşlere sahip olabildiği gibi iç politikada da çeşitli farklılıklara sahiptir. Özellikle siyasi rekabetinde etkisiyle ortaya çıkan bu ayrımlar iç politikada birçok alanda hissedilmektedir. İç politikanın en önemli aktörleri arasında bulunan siyasi

partilerin politik duruşları ise seçim beyannameleri ve parti programları üzerinden okunabilmektedir (Tekin, 2020: 79-80). Terör konusu da bu minvalde ele alınabilecek ve Türkiye'nin öncelikli sorunları arasındadır. Çünkü Türkiye terörün hemen her biçimi ile mücadele etmektedir. Terörle mücadelede başarılı bir sürecin yürütülebilmesi için bütünlükçü bir mücadelenin benimsenmesi elzemdir. Siyasi irade terör sorununa karşı kendisini salt askeri önlemlerle sınırlandırmamalı ve konuyu daha geniş perspektiften ele almalıdır. Sorumluluk alanları siyasilerin de içerisinde aktif bir rol oynadığı bütünlükçü ve işbirliği çerçevesinde kurgulanmalıdır (Baharççek ve Tuncel, 2011: 13). Bu bağlamda Türkiye'de siyasi partilerin de terör konusunu ele alış biçimlerinin irdelenmesi gerekmektedir.

3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)

2002 yılından bu yana iktidar da bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) terör sorununa birçok seçim beyannamesi ve parti programında yer vermiştir. 2002 seçim beyannamesinde terör konusunda genel ifadeler kullanılarak sorun alanı belirtilmiştir. Bu sorun alanına yönelik olarak AK Parti, terör sorununu kurumsal ve toplumsal düzeyde ele alarak dokümanlarında sıklıkla yer vermiştir. Terör ve örgütlü suçlarla ilgili olarak Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kaldırılarak görev ve yetkilerinin örgütlü suçlar ve terör konusunda uzmanlaşmış ceza mahkemelerine devredileceği ifade edilmiştir (AK Parti, 2002: 20). Ayrıca terörün 11 Eylül saldırısından sonra uluslararası politikada belirleyici bir faktör haline geldiği, bu nedenle teröre karşı uluslararası zeminlerin oluşturulması ve bu zeminlerde teröre karşı iş birliği yapılarak mücadele edileceğini belirtmiştir (AK Parti, 2002: 90). Böylece 2002 seçim beyannamesinde terörün kaynakları ve çözüm yolları konusunda herhangi bir düşünce ortaya konmamıştır.

22 Temmuz 2007 genel seçimleri için yayınlanan seçim beyannamesinde ise, bir önceki seçim beyannamesinde vaatte bulunulan DGM'lerin kaldırıldığı ve bunların görev ve yetkilerinin uzmanlaşmış Ceza Mahkemelerine devredildiği ifade edilmiştir (AK Parti, 2007: 19). AK Parti'nin, özellikle terör kaynaklarının kurutulması için vatandaşlar arasında ortak aidiyet duygusu güçlendirilmesine yönelik politikaları esas aldığı söylenebilir. Bu politikalar çerçevesinde bazı kamu hizmeti eksikliklerinin teröre kaynaklık edebileceği düşünülerek eğitim, sağlık, ulaşım ve içme suyu gibi alanlarda hizmetler götürülmesi ve bölge halkının birçok beklentisinin karşılanması yoluyla bireylerin aidiyet duygusunun artırılmasını amaçlamaktadır. Böylece terörün yoğun olarak bulunduğu Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ile diğer bölgeler arasındaki temel hizmetlerin alınması bakımından ortaya çıkan farkların giderilmesine yönelik çaba harcadığını öne çıkarmıştır. Ayrıca terörle mücadele konusunda Türkiye'nin haklılığı uluslararası platformlarda savunularak dünya kamuoyuna Türkiye'nin terörle mücadele konusundaki tezlerinin kabul ettirildiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda bölücü terör örgütünün terörist örgütler listesine alınması sağlanarak, hareket alanı ve finans kaynaklarının engellenmesinin sağlandığı belirtilmiştir. Terörle mücadelede uluslararası iş birliğinin önemi vurgulanmış, ayrıca Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin terörle mücadele noktasında önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekilmiştir (AK Parti, 2007: 204). Ayrıca 2007 beyannamesinde "terör örgütü" olarak genellikle etnik bölücü terör örgütü PKK kastedilirken diğer ideolojik ve dini motifli terör örgütlerine yer verilmemiş ve uluslararası terör örgütlerine değinilmemiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi 2011 seçim beyannamesinde özellikle PKK kaynaklı ayrılıkçı etnik teröre yönelik söylemler geliştirmiştir. Bu beyannamede en önemli ve en yakın terör tehdidi PKK olarak görülmüştür. Demokratikleşme başlığı altında milli birlik ve kardeşlik projesi ile kronikleşmiş toplumsal sorunların demokratik yöntemlerle çözümlenmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. Bu sorunların bölgesel ve küresel aktöre dönüşen Türkiye'nin ayağında pranga olduğu ifade edilmiş ve böyle bir aktörün toprakları üzerinde terör başta olmak üzere tüm sorunlarını çözmesinin gerekliliği öne çıkarılmıştır. Toplumsal sorunlarla ilişkili olarak ilk defa Kürt sorunu ele alınmıştır. Bu konuda yapılan yanlış politikaların çözümsüzlük getirdiği düşünülmüş ve sorunun

yıllarca güvenlikçi paradigma içerisinde algılanması ve güvenlikçi yaklaşımlar ile çözüleceğine inanılmasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Bu durum, siyasal iktidarların sorunun çözümünü tamamen güvenlik bürokrasisine bırakmalarına da neden olmuş ve böylece meselenin tek çözümü olarak güvenlik tedbirleri düşünülmüştür (AK Parti, 2011: 11). Bu durum da sorunun çözümünden ziyade güvenlik açısından gittikçe artan bir tehdidin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutları olan bir sorunun sadece “güvenlik” merkezi çözülmeye çalışılması sorunu daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmüştür. Terör gibi çok boyutlu sorunların tek bir söylem ve boyut üzerinden anlamının ve çözümlenmenin mümkün olmadığını düşünen AK Parti, terör sorununun tüm dinamiklerini hesaba katan kapsamlı bir çözüm perspektifine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu sorunun çözümü için başlatılan “Demokratik Açılım” süreci, terör sorununun her boyutunu dikkate alan demokratikleşme, güvenlik tedbirleri, ekonomik kalkınma ve dış politika gibi etkenleri ihmal etmeyen kapsamlı bir program olarak kurgulanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu projenin çok yönlü terör sorununa yönelik geliştirilen çok yönlü bir çözüm politikası olduğu belirtilmiştir. AK Parti, demokratik açılım ile bir yandan terör ve şiddeti sonlandırmak diğer taraftan özgürlük alanını genişleterek demokratik standartları yükseltmeyi hedeflediğini vurgulamıştır. Gelinen noktada terör ve şiddetle bir yere varılamayacağını tüm toplumsal kesimler tarafından anlaşılmasının ve ayrıca her türlü farklı düşünce ve görüşlerin özgür bir biçimde ifade edilmesinin, Türkiye adına önemli bir kazanım olacağı belirtilmiştir. Terörle mücadele tercihi olarak demokratik insani yöntemlerle sorunun çözülmesi gerektiği öne çıkarılmıştır. Bu beyannamede terör sorunun uzun yılların katmerleştirdiği büyük bir sorun olduğu kabul edilerek bundan dolayı çözümün bir çırpıda beklenmesinin gerçekçi olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca halka karşı hesap verme durumunda olan bir iktidar partisi olarak terör sorununun tüm boyutlarıyla ele alan ve çözmeye çalışan bir politika geliştirildiğinin altı çizilmiştir. Türkiye’de terör sorununun çözümünün sadece güvenlik bürokrasisine havale edilerek değil en üst düzeyde güçlü bir siyasal iradenin varlığına kapsamlı ve detaylı çalışmalara bağlı olduğu ifade edilmiştir (AK Parti, 2011: 12). Bu yaklaşımda terör sorunu gibi önemli bir sorunun çözümünde siyasal iradenin varlığına olan ihtiyaç belirgin bir şekilde vurgulanmıştır.

11 Eylül 2001 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) meydana gelen terör olaylarından sonra dünyada güvenlik adına özgürlük alanlarında ciddi daralmalar olduğu ifade edilirken, Türkiye’de bunların aksine terör olaylarına ve dünyadaki olumsuz gelişmelere rağmen olağanüstü hâl (OHAL) gibi özgürlükleri daraltan uygulamalara son verilmiş ve demokratikleşme alanının genişletildiği belirtilmiştir (AK Parti, 2011: 22). Ekonomi, enerji, güvenlik, eğitim ve diğer alanlarda olduğu gibi terörizm ile de mücadelede başta ABD olmak üzere uluslararası iş birliğinin önemine vurgu yapılmıştır (AK Parti, 2011: 153). Terörün amacı, hedefi ve kökenine bakılmaksızın mücadelenin gerçekleştirileceğine değinilmiştir (AK Parti, 2011: 159). İlk defa bu beyannamede terörün sosyal, ekonomik, siyasal, uluslararası boyutları olmak üzere çok boyutlu olduğu sıklıkla ifade edilmiştir. 2011 seçim beyannamesinde şehit ve gazi yakınlarının maddi olarak desteklenmesi ve Toplu Konut İdaresi’nin (TOKİ) sağladığı imkânlardan yararlanabilmesine, şehit ve gazi çocuklarının yurtlara yerleştirme sırasında öncelik tanınacağı ifade edilmiştir. AK Parti, özellikle şehit ve gazi yakınlarına sağlık, eğitim ve istihdam alanında önemli desteklerin ve hakların tanındığını öne çıkarmış ve 10 bin şehit yakınına istihdam ettiğini belirtmiştir (AK Parti, 2011: 115-116). Ayrıca 2010 yılında yapılan halk oylamasıyla kabul edilen anayasa değişikliğinde şehitlerin dul ve yetimleriyle malul ve gazilere yönelik olarak devlet tarafından pozitif ayrımcılık yönünden bazı tedbirlerin alınmasına imkân tanındığı ifade edilmiştir (AK Parti, 2011: 10).

AK Parti 7 Haziran 2015 seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesinde terör sorununa PKK üzerinden devam edilmiştir. Ayrıca beyannamede Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir hükümetin Kürt sorunuyla yüzleştiği ve çözüm aradığı belirtilmiştir. Çözüm süreci veya demokratik açılım süreci ile sorunların sosyolojik, siyasal ve sosyo-kültürel çözümüne yönelik birçok adım atıldığı ifade edilmiştir. Bu alanda bir dizi idari ve hukuki reformun hayata geçirildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda

mağduriyet üreten birçok anti-demokratik uygulamanın ortadan kaldırıldığı da vurgulanmıştır. (AK Parti 2015: 28-29). Sorunun çözümüne yönelik olarak ret, inkâr ve asimilasyon politikalarına son verildiği belirtilmiş ve bu konuya yönelik hem sahada hem de mecliste çalışmalar yürütüldüğü aktarılmıştır. Bu amaca yönelik olarak “Akil İnsanlar Heyeti”nin Türkiye genelinde çalışmalarda bulunduğu, bunun yanı sıra TBMM’de “Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi” amacıyla kurulan komisyonun da ayrı bir çalışma yürüttüğü ifade edilmiştir. Bu konuda Türkçe dışındaki dillerde kampanya yapılmasına imkân veren düzenlemelerin yapıldığı vurgulanmıştır. Toplumsal barış açısından çözüm sürecine önemli bir değer atfeden AK Parti, demokratikleşme ile eş zamanlı olarak terörden etkilenen yörelerin ekonomik ve sosyal rehabilitasyonuna dönük çalışmaların hızlanarak devam ettirileceğini belirtmiştir (AK Parti, 2015: 30-31).

AK Parti 2015 seçim beyannamesinde, kendi iktidarı ile birlikte ülkede güvenlik anlayışının değiştiğini ileri sürmüştür. Bu yeni anlayış ile birlikte güvenlik, özgürlüklerin güven içinde yaşanmasının ve milletin demokratik iradesinin ve kamu düzeninin korunması imkânı olarak görülmüştür. Bu yeni güvenlik anlayışı ile birlikte asayiş olaylarından terörle mücadeleye kadar hemen her alanda bir yanda ülkenin güvenliğinin en üst düzeyde tesis edilmeye diğer tarafta ise toplumsal barış ve huzuru geliştirmenin gayreti içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Bu yeni anlayışa yönelik olarak birçok düzenleme yapılmış, bu doğrultuda Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı’nın kurulduğu da ifade edilmiştir. Terör ve terörün finansmanı ile mücadele etmek üzere “Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkındaki Kanun”un çıkartıldığı da belirtilmiştir (AK Parti, 2015: 52). Ayrıca AK Parti, 2015 seçim beyannamesinde terör kaynaklı sivil vatandaşların yaşadığı mağduriyetleri gidermek için istihdam hakkı getirerek önemli bir sorun alanına yönelik çözüm ürettiğini ifade etmiştir (AK Parti, 2015: 110). İlk defa bu seçim beyannamesinde paralel devlet yapılanması ifade edilmiş ve buna karşı her türlü önlemin alınacağı belirtilmiştir. Bu tür yapılanmaların uluslararası bağlantıları ile beraber düşünülerek ülkemize yönelik bir ulusal güvenlik sorununa dönüştüğü de ifade edilmiştir (AK Parti, 2015: 52-53). Bu ifadeler ileride terör örgütü olarak ilan edilecek olan paralel devlet yapılanmasına yönelik ilk ifadeler olarak görülebilir. Beynamede AK Parti demokratik açılım süreci ile terörün siyasal ve toplumsal temellerinin bitirilmesine yönelik birçok icraatını öne çıkarmaya çalışmıştır. 2015 Haziran seçimleri sonrası, IŞİD’in Suruç saldırısının intikamını almak isteyen PKK misilleme olarak 22 Temmuz 2015’de Ceylanpınar’da iki polisi şehit etmesi (Oda Tv, 2015) PKK’nın silah bırakma sürecini sonlandırmıştır. Aynı zamanda devlette PKK’ya karşı operasyonları hızlandırmıştır. Bu süreçte bir yandan PKK’nın saldırıları, diğer taraftan IŞİD’in saldırıları sonucu terör olayları artmıştır. 24 Haziran 2015 genel seçimleri öncesine göre, başta PKK ve IŞİD olmak üzere terör örgütlerinin eylemlerini artırdıkları ve buna karşılık devletin de terörle mücadele operasyonlarını arttırdığı bir süreçte yapılan 1 Kasım 2015 genel seçimleri için hazırlanan seçim beyannamesinde ise terör konusunda önemli bir değişiklik olmadığı görülmüştür.

2018 genel seçimleri için hazırlanan seçim beyannamesinde, terör örgütlerine yönelik olarak gerçekleştirilen “Fırat Kalkanı” ve “Zeytin Dalı” operasyonları gibi sınır ötesi operasyonlarla uluslararası iş birliği ve terörle mücadele imkânlarının artırılacağı ifade edilmiştir (AK Parti, 2018: 18). Terörle mücadelenin asıl amacının güvenliğin sağlanması, kamu düzeninin korunması, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ve nihayetinde demokrasinin korunması olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Kürt vatandaşların her türlü insani meselesinin, demokrasi ve refah sorunu olarak görüldüğü ve buna yönelik çözümler geliştirildiği vurgulanmıştır. Terör örgütünün bölgede gerçekleştirdiği eylemlere yönelik “Çukur Siyaseti” tabiri kullanılmış ve terör örgütünün bölgede ortaya çıkardığı zararların giderildiği aktarılmıştır. Terör örgütü tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılan dil konusunda resmi kanallarda yayın imkânı, tutuklu ve hükümlülerin yakınları ile ana dillerinde görüşebilmesi, farklı dil ve lehçelerde üniversitelerde akademik çalışmaların yapılması ve bunların ortaöğretim kurumlarında seçmeli ders olarak

okutulabilmesi gibi birçok sorunun çözüme kavuşturulduğunun da altı çizilmiştir (AK Parti, 2018: 27).

15 Temmuz darbe girişiminden sonra vatandaşların günlük hayatına zorluk getirilmeksizin başta Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olmak üzere tüm terör örgütlerinin temizlenmesi amacıyla olağanüstü hâl ilan edildiği ifade edilmiştir (AK Parti, 2018: 30). Aynı anda birkaç terör örgütüne karşı mücadele verildiği de belirtilmiştir. PKK/KCK’ya karşı yürütülen mücadelenin yanında IŞİD/DEAŞ, Partiya Yekitiya Demokrat/Yekîneyên Parastina Gel (PYD/YPG) ve FETÖ’ye karşı da kararlı bir terörle mücadelenin sürdürüldüğü ve bu örgütlerin önemli bir hezimete uğratıldığı aktarılmıştır. Terörle etkin ve aktif mücadelede bulunan birliklerin tamamında profesyonel personelin istihdam edildiği öne çıkarılmıştır (AK Parti, 2018: 45). Güvenlik güçlerine terörle mücadelede ileri teknoloji imkân ve kabiliyet kazandırılarak yerli ve milli imkânlarla üretilen İHA ve SİHA’larla terör örgütlerinin hareket ve etki kapasitesinin en az düzeye indirildiği de ifade edilmiştir. Alınan tedbirler ve kararlı mücadele sonunda PKK terör örgütüne katılımında büyük bir azalma olduğu ve aynı zamanda terör örgütünün en büyük kayıpları verdiği ifade edilmiştir. İlk defa bu beyannamede DHKP-C ve aşırı sol terör örgütlerinin isimleri anılarak bu örgütlerin büyük kayıplara maruz kaldığı da belirtilmiştir. Bölücü terör örgütünün finans kaynağına yönelik olarak aktif mücadelede bulunulduğu ifade edilmiştir (AK Parti, 2018: 46).

Terör, yabancı terörist savaşçılar ve uyuşturucu gibi konularda Türkiye’de güvenli ve huzurlu şehirleri kurmak için kent güvenlik yönetim sisteminin kurulduğu belirtilmiştir (AK Parti, 2018: 47-48). Uluslararası ve bölgesel teröre destek veren çevreler ve terör örgütleriyle mücadelenin yürütüleceği ve bu mücadelede sosyal ve ekonomik politikalara ağırlık verileceği ifade edilmiştir. Terör örgütlerine karşı sadece silahlı mücadele değil aynı zamanda kitle iletişim araçları ve uluslararası ortamda kamu diplomasisi faaliyetleri ile etkili bir mücadele verileceği belirtilmiştir (AK Parti, 2018: 49). İlk defa bu beyannamede biyo-terörizm ve biyo-tehdit kavramları kullanılarak bunlara yönelik olarak ulusal önleyici tedbirleri içeren zorunlu kılavuzlar hazırlanacağı ifade edilmiştir (AK Parti, 2018: 232).

FETÖ, IŞİD/DEAŞ ve PKK terör örgütlerinin Güneydoğu’da bazı illerde oluşturmak istediği şiddet sarmalına izin verilmediği ayrıca kamunun ihtiyaçları için kullanılması gereken kaynakların terör örgütüne aktarıldığı ifade edilerek hukuk devletinin gereği olarak bunu yapan belediye yönetimlerinin görevden alındığı ve yerine kayyum atandığı belirtilmiştir. Böylece belediye kaynaklarının terörün finansmanında kullanılmasının engellendiği vurgulanmıştır (AK Parti, 2018: 258). Terör örgütünün çukur olayları sırasında oluşturduğu zararların giderilerek yeni ve yaşanılabilir şehirler oluşturulduğu ifade edilmiştir (AK Parti, 2018: 269). Suriye krizi kaynaklı IŞİD/DEAŞ ve PKK/PYD/YPG unsurlarına karşı sınır ötesi operasyonlar yapılarak güvenli bölgeler oluşturulduğu öne çıkarılmıştır (AK Parti, 2018: 291). AK Parti, önceki seçim beyannamesinde ifade ettiği terör kaynaklı olarak sivillerin yaşadığı mağduriyetlerin giderilmesine yönelik istihdam hakkını 2018 beyannamesinde detaylandırarak ve sayısal verilerle destekleyerek öne çıkarmıştır. Ayrıca bu beyannamede terör kaynaklı mağduriyet yaşayan sivillere yönelik istihdamın yanı sıra aylık bağlanabilme imkânının tanındığı ifade edilmiştir (AK Parti, 2018: 108). Bu beyannamede Türkiye’nin karşılaştığı tüm terör örgütleri ve bunların hareket yöntemlerine karşı daha ayrıntılı bir mücadele biçimi tasvir edilmiştir. Ayrıca IŞİD/DEAŞ, FETÖ, DHKP-C ve PYD/YPG terör örgütlerinin isimleri anılmış ve bunlara karşı mücadele biçimleri aktarılmıştır. Bu beyanname, AK Parti’nin terörle mücadeleye yönelik olarak geliştirdiği politikaları, çözüm önerilerini ve gerçekleştirdiği icraatları içermesi bakımından seçim beyannameleri içerisinde terör ve terörle mücadele konusunda en kapsamlı seçim beyannamesidir.

AK Parti, parti programında terör konusunu Doğu ve Güneydoğu başlığı altında da ele almıştır. AK Parti, teröre yönelik olarak bazı sosyal, ekonomik ve siyasal çalışmalar gerçekleştirdiğini ve genel

bir demokratikleşme bağlamında getirilecek düzenlemelerle terörün beslenme kaynaklarının yok edilmesi için çaba gösterileceğine parti programında da yer vermiştir (AK Parti Programı, t.y.).

2002 yılından itibaren iktidar partisi konumunu sürdüren AK Parti'nin, Türkiye'nin kronikleşmiş sorunu olan terör sorununu daha geniş çerçeveden algıladığı ve siyasi iktidar olmanın vermiş olduğu avantajla terör sorununun çözümünde çok yönlü-boyutlu çözüm politikaları izlenmesine yönelik bütüncül bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. İktidar partisinin iktidar olmanın verdiği avantajları kullanarak terör olaylarıyla ilişkili olarak hem uyguladığı politikaları hem de teröre yönelik önerdiği çözüm yollarını seçim beyannamelerine yansıttığı görülmüştür.

3.2. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Ana muhalefet partisi olma konumunu uzun yıllardır sürdüren CHP, terör sorununa kendi dokümanlarında sıklıkla yer vermiştir. Ancak terör konusu 2002 seçim beyannamesinde genel bir kapsamdan ele alınarak detaylandırılmamıştır. İlgili dokümanda çok az yer verilen terör konusu, dünya barışı ve insan onurunu zedeleyen bir kavram olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda terör konusuna 2002 seçim beyannamesinde genel ifadelerle yer verilmiştir (CHP, 2002: 52).

2007 Seçim beyannamesinde ilgili dönemdeki terör saldırıları ve mevcut yapı Cumhuriyet tarihinin en zor ve tehlikeli dönemeci olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca PKK terör örgütünün dış kaynaklarına ve sınır ötesi operasyonların gerekliliği de ifade edilmiştir (CHP, 2007: 1-2). Terör sorununu ülkenin en öncelikli sorunu olarak ifade eden parti, 2002 yılı sonunda terör sorununun bitme noktasına geldiğini ancak sonrasındaki süreçte ise terörün katlanarak büyük bir artış gösterdiğini öne çıkarmıştır. CHP, ülkemizin istikrarsız bir yapıya dönüştürülmesi için terörün kullanılmaya çalışıldığını ve bu süreci etkileyen unsurlar arasında da enerji-su kaynakları üzerindeki mücadeleleri örnek göstermiştir. Terörün vatandaşların yaşam alanlarını etkilediği gibi vatandaşların göç etmesine neden olduğunu da ifade eden parti, ülkede yaşanan terör sorununda özellikle PKK'nın Kuzey Irak'taki yapılanmalarına dikkat çekmiştir (CHP, 2007: 6-7). CHP, terörle mücadele noktasında sıklıkla siyasi irade vurgusu yapmıştır. Özellikle dış ilişkilerin şekillenmesinde ülkelerin teröre olan yaklaşımlarını esas alacağını belirten parti, terörle mücadele noktasında her türlü önlem ve girişimde bulunacaklarını ve uluslararası sözleşmelerde bulunan tüm hakların kullanılacağını ifade etmiştir. CHP, terörle mücadeleyi çok boyutlu ele alacağını ve terör kaynakları mağduriyet yaşayan vatandaşlar için de gerekli önlemleri alacaklarını belirtmiştir. Ayrıca parti terörle mücadele noktasında sivil toplum kuruluşları ile beraber muhtarlarında dâhil olduğu semt konseylerini öne çıkararak toplumla işbirliğini önceleyen "Güvenlik Sistemi" kuracaklarını vurgulamıştır (CHP, 2007: 8-9). Terörle mücadele noktasında etkin ve kararlı bir iktidara olan ihtiyacı öne çıkaran CHP hem bölgesel konularda hem de PKK'nın sınır dışındaki varlığını bitirmek için kararlı bir irade ortaya koyacaklarını beyan etmiştir (CHP, 2007: 15). Böylece bu beyannamede CHP, terörle mücadelede geniş bir perspektif öne sürerek, terörle mücadelenin etkin ve başarılı bir şekilde yürütülebilmesinde siyasi irade vurgusunu öne çıkarmıştır.

Sınır güvenliği, barış ve huzur kavramları üzerinden teröre yer verdiği 2011 seçim bildirisinde, dış ilişkilerde atılacak adımlarda ilgili ülkelerin teröre karşı bakış açılarının göz önüne alınacağı belirtilmiştir. Ülke içerisindeki terörle mücadelede eşgüdüm ve iş birliğini öne çıkarmayı esas alan ifadelerle beraber mücadelenin sadece "silahlı mücadele" ile sınırlı kalmayacağı aktarılmıştır (CHP, 2011: 99). Terörle mücadele noktasında etkin bir politika vurgusu yapan parti, küresel işbirliğini öne çıkarmıştır. Ayrıca dış ilişkilerin şekillenmesinde devletlerin teröre olan mesafelerini önceleyeceklerini ifade eden parti, terörün finans kaynaklarına yönelik politikalar geliştireceklerini ifade etmiştir. Terör mağdurlarına yönelik politikaların geliştirileceği ve önlemlerin alınacağı da öne çıkarılmıştır (CHP, 2011: 99). Bu beyanname ile CHP, terörle mücadele noktasında silahlı mücadelenin yanı sıra çok yönlü ve bütüncül bir politika vurgusu yapmıştır.

Terör kavramının değerlendirilmesinde "yorumlara" yer bırakmayacak biçimde netlik kazandırmayı hedeflediğini dile getiren CHP, Terörle Mücadele Kanunu'nda özellikle ifade özgürlüğünü

kısıtlayan hükümleri de kaldıracaklarını 2015 Haziran seçim beyannamesinde ifade etmiştir (CHP, 2015: 29-34). CHP, teröre karşı uluslararası iş birliğine önem vereceklerini ve terörün iç-dış finansmanlarına yönelik mücadelede etkin rol üstleneceklerini belirtmektedir. Bu süreçte sınırların ihmal edildiğinin altını çizen parti, ülke sınırları içerisinde hiçbir terör örgütünün eylem ve faaliyette bulunmalarına izin vermeyeceklerini ifade etmiştir (CHP, 2015: 101-102). Suriye sorununa da ayrı parantez açan parti “...Türkiye’nin teröre destek veren bir ülke olarak anılmasını engelleyeceğiz.” ifadesinin yanı sıra “İŞİD başta olmak üzere, Irak ve Suriye’deki teröristlere yapılan her türlü yardımı önleyeceğiz ve teröre karşı kesin bir tavır alacağız” söylemlerine seçim bildirimlerinde yer vermiştir (CHP, 2015: 182-183). Sınır güvenliğinin kesin bir şekilde tesis edilmesinin gerekliliğini ifade eden CHP, terörle mücadele sürecini bütüncül bir yaklaşımla ele alacaklarını ifade etmiştir. Bu mücadele sürecinin devlet, halk ve STK’ların etkin desteği ile yürütüleceği belirtilmiş, terör nedeniyle mağduriyet yaşayan vatandaşlara yönelik destekten söz edilmiştir (CHP, 2015: 143). Ayrıca Türkiye üzerinden Suriye ve Irak’a yönelen geçişlerde hassasiyeti öne çıkaracaklarını belirten parti, sınır geçişlerinde Türkiye’nin “sıçrama tahtasına” dönüşmesini engelleyeceklerini ifade etmiştir (CHP, 2015: 183). Ayrıca aynı yılın kasım ayında hazırlanan seçim bildirisinde önemli değişikliklerin olmadığı görülmüştür.

2018 seçim bildirisinde terör suçlarının yeniden tanımlanacağını ve böylece keyfi suçlamaların engelleneceği ifade edilmiştir (CHP, 2018: 2). Aynı bildirin “Yasakçı Politikalara Son” başlığı altında ise Türk Ceza Kanunu’nu ve Terörle Mücadele Kanunu’nun reforma tutulacağı belirtilmiş böylece özgürlükçü ve demokratik değişimin yapılacağı belirtilmiştir (CHP, 2018: 114). CHP, seçim bildirisinde “Kültür ve Sanat” başlığı altında da terör ile ilgili durumlara yer vermiş ve “...Hiçbir sanatçının, yapmış olduğu bir heykelden dolayı yargılanmadığı, sahneye koyduğu oyundan ötürü terörist ilan edilmediği ve yazdığı yazılardan dolayı yargılanmadığı bir Türkiye’nin garantisi CHP’dir” söylemine yer vermiştir (CHP, 2018: 204). Ayrıca Suriye’de de teröre karşı kesin bir tavır alınacağı da seçim bildirisinde öne çıkarılmıştır (CHP, 2018: 125). Terörle mücadele işbirliğini öne çıkaran parti, terörün uluslararası işbirliğini öne çıkaran politikalar şekillendireceğini ifade etmiştir. Ayrıca terör kaynaklı oluşan mağduriyetlerine yönelik önlemler alınarak bu mağduriyetlerin giderilmesinin esas alındığı da belirtilmiştir (CHP, 2018: 153).

Seçim bildirimlerinde terörle ilgili genel ifadelerle söylemler geliştirilmişse de parti programında bu durum daha fazla detaylandırılmıştır. Özellikle PKK terör örgütü ayrı bir şekilde ele alınmıştır. Terörle mücadele sırasında ulusal bir politika oluşturulacağı, diğer ülkelerin teröre müsamaha göstermeleri durumunda gerekli diplomatik önlemlerle beraber caydırıcılığın ön plana çıkarılacağı ifade edilmiştir (CHP, 2008: 113-115). Terör örgütleri ile mücadelede önemli sorumlulukların alınacağı ve özellikle örgütlerin ortaya çıkış sürecinin engelleneceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla terör örgütlerinin ilk ortaya çıkış süreçlerinin engellenmesi ile daha etkin bir terörle mücadele stratejisi oluşturulması amaçlanmaktadır (CHP, 2008: 127). Ayrıca parti programında terörle mücadele noktasında olağanüstü önlemlere başvurulmadan mücadelenin yürütüleceği ve sosyo-ekonomik tedbirlerin öne çıkarılacağı ifade edilmiştir. Terörle mücadelenin sadece güvenlik odaklı ve askeri unsurlarla yürütülmesinin yetersiz olacağını altı çizilerek, topyekûn direnç, dayanışma ve tepki vurgusu yapılmıştır. Güvenlik güçlerinin yeniden yapılandırılmasını ifade eden parti, ayrıca istihbarat konusuna önem verdiklerini belirtmiştir (CHP, 2008: 113-114). Türkiye’nin öncelikli hedefi olarak terörle mücadele ifadesi kullanılarak, terörün dış desteği ile terörü siyasi mücadele aracı olarak kullanmak isteyenlere yönelik etkin ve kararlı politikalar uygulanacağı vurgulanmıştır (CHP, 2008: 115). Ayrıca uluslararası alanda terör konusunda işbirliği ve gerekli sorumlu davranışların sergileneceğini ifade eden parti, bu yaklaşımın tüm terör örgütlerine karşı sergilenmesi gerekliliğini de savunacağını belirtmiştir (CHP, 2008: 127). Türkiye’de terörün doğu ve güneydoğu Anadolu da yarattığı tahribat ve mağduriyetlerin giderilmesine yönelik önlemlerin ve sorumlulukların alınacağı ifade edilmiştir (CHP, 2008: 290). Böylece bu beynamede terörle

mücadelede askeri unsurların yanı sıra terörün kaynağının kurutulması mantığından hareketle terörün beslendiği ve istismar ettiği alanların ortadan kaldırılması amacına vurgular yapılmıştır.

CHP'nin 2002 seçim beyannamesinde daha genel ve kısa bir şekilde ele alınan terör konusu birbirini takip eden beyannamelerde daha derinlikli bir şekilde işlenmiştir. Terörün çözümü için siyasi irade vurgusunu öne çıkaran CHP, terörle mücadelenin salt sert güç unsurlarıyla yürütülemeyeceği ve sosyal, ekonomik ve siyasi boyutlarında ele alınmasının gerekliliği bilincini ortaya koymaktadır. Özellikle terör mağdurlarına yönelik hak ve önlemler geliştirme amacı taşıdığını belirten parti, terör sorununa tek bir açıdan bakmak yerine terörün kavramsal boyutundan Terörle Mücadele Kanunu'na kadar geniş bir yelpazeden ele almaya çalışmaktadır.

3.3. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) parti programı ve seçim beyannameleri incelendiği zaman; MHP'nin, terör ve terörle mücadeleye ilişkin ifadelerle sıklıkla yer verdiği ve teröre karşı hassasiyetinin yüksek olduğu görülmektedir. Terörün her türlüsüne karşı duruş sergileyen MHP, terörü Türkiye Cumhuriyeti'nin bekasına, milletin huzur ve güvenliğine yönelik önemli bir tehdit olarak görmektedir (MHP Parti Programı, 2009: 121). Özellikle etnik bölünmeyi amaçlayan teröre karşı ayrı bir hassasiyet geliştiren MHP, terörü Türkiye'nin önündeki en büyük sorun ve tehdit olarak görmektedir (MHP Seçim Beyannamesi, 2007: 28). Milliyetçi Hareket Partisi, terörü ve teröristleri öven, teröristlerin taleplerini vatandaşların talepleri olan sunan ve teröristi vatandaşların temsilcisi olarak gösteren, siyasi bölücülük yapan, devletin ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden, etnik ve dini ayrımlarla teröre zemin hazırlayan her türlü görüşü ve eylemi terörü destekleyici eylem olarak değerlendirmektedir (MHP Parti Programı, 2009: 122). Bu açıdan MHP'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, siyasal ve ekonomik varlıklarını muhafaza etmeye yönelik tutum geliştirdiği ve devletin ulusal bütünlüğünü ve bekasını korumayı önceleyen söylemlere yer verdiği görülmektedir.

Milliyetçi Hareket Partisi, terörü ve şiddeti bir yöntem olarak amacına ulaşmak için meşru gören anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına, milletin huzur ve güvenine ve insanlığa tehdit olarak gördüğünü açıklamakta ve terörle mücadeleyi hiçbir şartta ihmal edilmemesi gereken milli bir politika olarak değerlendirmektedir. Ayrıca terörle mücadele sürecinin ve yöntemlerinin hukuk devleti sınırları içerisinde sürdürüleceğini ve bu süreçte güvenlik güçleri ve yargı mensuplarına gerekli siyasi desteğin kararlı bir şekilde verileceğini belirtmektedir (MHP Seçim Beyannamesi, 2002: 122-124). MHP, terörle mücadele sürecinde terörün nedenlerin analiz edilerek terörü besleyen kaynakların ortadan kaldırılmasına, sosyo-ekonomik sorunların çözümüne yönelik köklü ve kalıcı uygulamalarla sosyal ve mali destekler sağlanmasına yönelik politikalar geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (MHP Seçim Beyannamesi, 2007: 29). “*Terörle müzakere değil mücadele*” vurgusunu yapan MHP'nin, terör ve terörle mücadeleye ilişkin yaklaşımının, “*topyekûn mücadele*” anlayışı çerçevesinde terörün kökten çözümlenerek bitirilmesi ve toplumsal huzur ve güven ortamının tesis edilmesine yönelik şekillendiği söylenebilir (MHP Seçim Beyannamesi, 2011: 176-180). Bu bakımdan MHP, bölücü terör örgütü PKK ile müzakere sürecinin sonlanması gerektiğini ve müzakere sürecinin PKK terör örgütünü bitirmediğini aksine güçlendirdiğini belirtmektedir (MHP Seçim Beyannamesi, 2015: 18-19). Dolayısıyla terörle mücadelede köktenci bir yaklaşıma sahip olan MHP'nin, terörle mücadele sürecinde devletin güvenlik güçlerinin meşru zeminde tüm imkanlarının dahil edildiği, askeri önlemlerin alındığı ve tüm ülke sathında sonuca odaklı çok boyutlu politikalarla etkili bir terörle mücadele stratejisinin benimsenmesi ve yürütülmesi düşüncesine sahip olduğu söylenebilir.

Terörü ve terör hareketlerini, Türkiye'nin demokratik ve ekonomik gelişiminin önündeki en büyük engel olarak gören Milliyetçi Hareket Partisi, terörle mücadelenin terörün psikolojik ve sosyolojik sebeplerinin teşhis edilerek sürdürülmesi gerektiğini vurgulamaktadır (MHP Seçim Beyannamesi, 2002: 123). Ayrıca MHP, toplumda huzur ve güvenin sağlanması ve kamu otoritesinin tesis edilmesi

ve asayişin sağlanması için şehir terörü, suç ve suçluyla mücadelede topyekûn bir savaş verilmesi doğrultusunda eylem planlarının hazırlanacağını belirtmektedir (MHP Seçim Beyannamesi, 2007: 26). MHP, terörle mücadelede güvenlik birimlerinin yürüttüğü mücadelenin yanı sıra terörün beslendiği kaynakların yok edilmesini, sosyal, idari, ekonomik, kültürel ve demografik etkenlerin ortadan kaldırılması temelinde terörle mücadelenin yürütülmesini amaçlamaktadır. Bu amaçla MHP’nin, geniş kapsamlı ekonomik ve sosyal kalkınma programlarının uygulanmaya konulmasını, mali destek ve imkanların oluşturulmasını hedeflediği görülmektedir (MHP Parti Programı, 2009: 122-123). Bu doğrultuda MHP, terörle mücadeleye yönelik olarak bölgesel farklılıkların giderilerek iyileştirilmesi gerektiğini, terör olaylarından zarar gören vatandaşlara “sosyal yardımlaşma ve dayanışma” teşvik fonlarından yardımlar yapılacağını belirtmektedir. MHP, benzer şekilde terör nedeniyle gazi ve şehit ailelerinin ve çocuklarının ve terörle mücadele ederken mağdur ve malul olan vatandaşların öncelikli olarak işe yerleştirilmelerinin sağlanacağını da ifade etmektedir (MHP Seçim Beyannamesi, 2011: 127-130). MHP’nin terörle mücadeleye yönelik olarak ekonomik tedbirler ve iyileştirmelerle terör örgütlerinin finansman kaynaklarını yok etmeye ve bölgesel ekonomik yetersizlik propagandalarıyla eleman devşirmelerini önleyici politikalar geliştirmeye ağırlık verdiği görülmektedir.

Etnik bölünmeyi hedefleyen kanlı terörü ve siyasi ayrılıkçılık ve tahrik hareketlerini Türkiye’nin bekası ve gelişimi önündeki en büyük engel olarak gören Milliyetçi Hareket Partisi, terörle mücadele ve bölücülük konusunda gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağını, ulusal sınırlar içerisinde mücadelenin kararlı, sistemli, çok boyutlu ve kesintisiz şekilde sürdürülmesi gerekliliğini ve mücadelede teknolojik ve istihbarat ağlarının güçlendirilmesi ve etkin kullanım gerekliliğini vurgulamaktadır (MHP Seçim Beyannamesi, 2007: 28-29). MHP, ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma ve Emniyet güçleri arasındaki koordinasyon eksikliğine neden olan mevzuatın düzenlenmesiyle terörle mücadele operasyonlarında karşılaşılan zafiyetlerin kalkacağını ve terörle etkin mücadelenin yürütüleceğini belirtmektedir. (MHP Seçim Beyannamesi, 2015: 243). Bu bakımdan MHP, hukuki ve kurumsal düzenlemelerle Türkiye’nin terörle mücadele sürecinde karşılaştığı eksiklikleri azaltarak etkinlik kapasitesini artırmaya yönelik söylemler geliştirmiştir.

Teröre neden olan unsurların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak terörün yuvalandığı bölgelerde devlet otoritesinin tesis edilmesini amaçlayan Milliyetçi Hareket Partisi, terör örgütünün ve yapılanmalarının vatandaşlar üzerindeki etkisi ve baskısını kırarak bölge halkının terör(ist) tasallutundan kurtarılmasını hedeflemektedir. Ayrıca bölge halkı ile terör örgütü arasındaki ayrımın ortaya konulması için sosyo-psikolojik çalışmaların ve önlemlerin hayata geçirilmesini planlamaktadır (MHP Seçim Beyannamesi, 2007: 29). Terörle mücadele noktasında terörün kökünü kazımayı amaçlayan MHP, ayrıca terör örgütlerinin finansman, insan kaynağı ve lojistik desteğini engellemek için terörün toplumsal zeminde yarattığı algıyı değiştirmeyi, kamuoyunun bilinçlendirilmesi için bilgilendirme ve aydınlatma faaliyetlerine önem vererek psikolojik ve sosyo kültürel önlemlere öncelik vermeyi de hedeflemektedir (MHP Seçim Beyannamesi, 2015: 244).

Fetullahçı Terör Örgütü’nün (FETÖ) 15 Temmuz darbe girişimine özel bir yer ayıran MHP, demokratikleşme yolunda darbelere karşı net bir duruş sergilemiş, Türkiye’nin karşılaştığı olağandışı dönemlerde, FETÖ, PKK, IŞİD ve diğer tüm terör örgütleriyle olağan yöntemlerle mücadelenin gerçekçi olmadığını ve bu nedenle de olağanüstü hal (OHAL) durumlarına destek verdiğini açıklamıştır. Benzer şekilde bu terör örgütlerinin neden olduğu tehditlere karşı yeni hükümet sisteminde “*güçlü yönetim, etkin meclis*” anlayışı içerisinde terörle mücadelenin hızlı ve etkili şekilde sürdürüleceğini beyan etmektedir (MHP Seçim Beyannamesi, 2018: 54-62). Nitekim bu açıdan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde Cumhurbaşkanlığı İçişleri Bakanlığı’nin, uygulanan politikalara ve yurtiçi ve yurtdışında gerçekleştirilen terörle mücadele operasyonlarına destek verdiği de görülmektedir.

Teröre ilişkin yaklaşımını yalnızca sınırları içerisinde değerlendirmeyen MHP, Ortadoğu’da ve özellikle Türkiye’nin güney sınırlarında bulunan Irak ve Suriye’de yaşanan gelişmelerin teröre dinamizm kazandırdığını, bölgede yaşanan vesayet savaşların ve kaosu neden olduğu mülteci sorununun, IŞİD/DEAŞ, PKK-PYD-YPG eksenli terör örgütlerinin faaliyetlerinin ve FETÖ terör örgütünün hain darbe teşebbüsünün MHP’nin güvenlik ve dış politikasının ana odağı haline geldiğini ifade etmektedir (MHP Seçim Beyannamesi, 2018: 116). Dolayısıyla MHP’nin, terör sorununu salt mikro ölçekli bir sorun olmaktan ziyade makro ölçekli bir sorun olarak değerlendirmekte olduğu ve terör sorununun çözümünün ulusal ve bölgesel sorunların çözümünde önemli bir rol oynayacağı düşüncesine sahip olduğu söylenebilir.

MHP’nin kimliksel yapısını oluşturan milliyetçi tutumu ve yaklaşımlarının MHP’nin terörizme yönelik algısının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Terörle mücadelede müzakereden yana olmayan MHP, terörü ve terör örgütlerini devletin bekasına ve varlığına tehdit olarak algılamasına ve teröre sorununa yönelik güvenlikçi bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca MHP, terörizmin etnik, dini, ideolojik ve bölücü her türüne karşı çıkmaktadır.

3.4. İYİ Parti

Türkiye’nin temel ve öncelikli sorunları arasında bulunan terör konusu, mecliste görece yeni olarak görülen İYİ Parti dokümanlarında da sıklıkla yer verilmiştir. Parti programında “Terörle Mücadele” başlığı altında PKK, FETÖ ve selefi cihatçı örgütler başta olmak üzere terörün her varyantı ile mücadele edileceği ifade edilmiştir. Tüm terör örgütleri ile mücadeleyi vurgulayan parti, etkin ve kararlı bir terörle mücadele için de sahip olunan tüm araçların aktif kullanımına önem verdiklerini belirtmiştir. Terörle mücadele sürecinde temel öncelik olarak istihbarat ve önleyici tedbirler gösterilmiştir. FETÖ ve darbelere ayrı bir yer veren parti programında “...*en önemli iç düşman olan FETÖ ile gerçek ve uzun vadeli bir mücadele başlatılacaktır*” söylemi kullanılmıştır. (İYİ Parti Programı, t.y: 33). Bu doğrultuda her tür terörle mücadeleyi ön plana çıkaran parti, FETÖ ile mücadeleye ayrı bir önem yüklemiş ve en önemli iç düşman olarak tasvir etmiştir.

İYİ Parti, parti programında “Doğu-Güneydoğu Sorunu” başlığı altında kalıcı çözümü hedeflediklerini ve bu sürecin güvenlik güçleri ve toplumsal alana pozitif müdahalelerle sağlanacağı ifade edilmiştir. Bütünlükçü bir terörle mücadeleyi önceliklediklerini ifade eden parti, özellikle terör örgütünün istismar alanlarının ortadan kaldırılmasının gerekliliğini öne çıkarmıştır. Dolayısıyla parti, bölgeye sağlanacak destek ve projelerle terör örgütünün bu istismar alanlarının ortadan kaldırılmasını amaçladıklarını ve benimsediklerini aktarmıştır (İYİ Parti Programı, t.y: 34). Bölgede “*terörü bitireceğiz*” ifadesini kullanan parti, bölge için bu süreçte “kalkındırma” projelerine ayrı bir önem yüklemektedir. Böylece terörü besleyen ve terör örgütlerinin istismar ettiği alanların ortadan kaldırılmasını önceleyen parti, kapsamlı bir terörle mücadele süreci başlatarak herkesi “...*bayram sofrasının etrafında kardeşçe buluşturacağız*” söylemine yer vermiştir (İYİ Parti, 2018: 19-20). Böylece parti dokümanlarında, terör konusunda toplumsal boyutlara da dikkat çekerek, terörün beslendiği alanların kurutulmasını temel öncelikler arasına aldığı vurgulanmıştır. Ayrıca dokümanlarda kapsayıcı/kucaklayıcı ve kardeşlik söylemlerine de önemli ölçüde yer verilmiştir.

Terörün değişen boyutundan sıklıkla bahseden parti programı, özellikle terör örgütlerinin dış desteklerine değinerek; terörle mücadele sürecinde dost ve müttefik ülkelerin yeniden ele alınması gerekliliği belirtmiştir (İYİ Parti Programı, t.y: 35-36). Terörle mücadelede etkin bir süreç yönetmek istendiğini, devletin tüm imkânlarının ve milli güç unsurlarının iş birliği içerisinde çalışacağı ifade edilmiştir. Seçim bildirisinde terör başlığına önemli bir yer verilerek iç güvenlik sorunlarının “...*yasa eksikliğinden ziyade, etkin ve kararlı mücadelede siyasi irade yokluğu...*” nedeniyle oluştuğunu belirtmiştir (İYİ Parti, 2018: 48). İYİ Parti, terörle mücadelede temel öncelikleri arasında her türlü terörist eylemin gerçekleşmeden engellenmesinin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca günümüzde terör konusunun geri planda başka ülkeler tarafında desteklenerek çeşitli amaçlar için kullanıldığına da dikkat çekilmiş ve bir nevi terör ve terör örgütlerinin görünmeyen yüzlerine vurgu

yapılmaya da çalışılmıştır (İYİ Parti Programı, t.y: 33-35). Terörle mücadele kapsamında yeni bir askeri iç istihbarat teşkilatı kurmayı da planlayan parti, bu yeni teşkilatı “...FETÖ ve benzeri terör örgütleri ve organize suç örgütlerinin askeri personele karşı faaliyetlerinin tespit ve önlenmesine yönelik görev ve yetkilerle donatacağız” biçiminde aktarmıştır (İYİ Parti, 2018: 51).

İYİ Parti, yerel ölçekte terör sorununun yanı sıra küresel ölçekteki terör sorununa da değinmiştir. Günümüzde terör sorununun ve terörle mücadelenin uluslararası toplum ile iş birliği üzerinden yapılmasını planlayan partinin, küresel teröre ve uluslararası iş birliğine dikkat çektiği de görülmektedir (İYİ Parti, 2018: 44). Dış politika başlığı altında bölgesel istikrarı ele alan parti, özellikle bölge ülkelerde yaşanan mücadelelerin belirli güç boşluklarına neden olduğu ve bu noktaların ise terör örgütlerince kullanılabilirdiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla parti, bu süreçlerin yaşanmaması ve giderilmesi için bölge ülkelerle ve uluslararası yapılarla etkin bir çalışma yürütülmesi gerektiğini ifade etmiştir (İYİ Parti Programı, t.y: 63). Parti beyanname ve programında İYİ Parti, terör sorununu ele alırken kapsam itibariyle hem bölgesel hem de küresel ölçekte değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca ülkemizdeki terör sorununun hem oluşum sürecinde hem de mücadele sürecinde bölgesel ve küresel işbirliklerini öne çıkarmıştır.

Mecliste görece yeni bir parti olan İYİ Parti’nin parti programı ve 2018 seçim beyannamesinde terörle mücadele politikaları ve terörün önlenmesine yönelik girişimler açısından toplumsal alana pozitif müdahaleleri, destek ve projeleri öne çıkarılmış ve özellikle terörün istismar alanlarına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla İYİ parti terörün her türüne karşı olduklarını dile getirmiş, terörle mücadele noktasında örgütlerin istismar alanlarının ortadan kaldırılmasını öncelmiş ve terör sorununa hem bölgesel hem de küresel ölçekte vurgu yapmıştır.

3.5. Halkların Demokratik Partisi (HDP)

Halkların Demokratik Partisi’nin (HDP), teröre yönelik algısı ve yaklaşımı meclisteki diğer partilere göre farklılık göstermektedir. Öncelikle HDP’nin parti programları ve seçim bildirgeleri/beyannameleri incelendiğinde; Türkiye’nin mücadele ettiği terör sorunlarına ve terör sorununun çözümüne ilişkin ifadelere yer verilmediği görülmektedir.

Çözüksüzlüğe terk edilen Kürt sorununa kalıcı barışı sağlayacağını ve Kürt halklarının sorunlarının çözümü için mücadeleyi amaçladığını (HDP Parti Tüzüğü, 2014) iddia eden HDP’nin parti programında ve seçim beyannamelerinde teröre ve terör örgütlerine yer vermemesi ve terör örgütleri ve onların uzantısı olan diğer yapılanmaların neden olduğu terör sorununa yönelik çözümler geliştirmemesi, HDP’yi parti tüzüğünde belirtilen “özgürlükçü, barışçıl ve demokratik halk iktidarı” anlayışından (HDP Parti Tüzüğü, 2014) uzaklaştırmakta, partinin demokratik, özgür ve barışçıl düzen isteğiyle tezat oluşturmaktadır. Ayrıca teröre ve terör sorununa yönelik yaklaşımı ve terör örgütlerine yönelik tepkisini parti programında ve seçim beyannamelerinde, siyaset zemininde ortaya koyamaması, HDP’nin demokratik meşruiyetini gölgelemektedir. HDP’nin 2015 seçim beyannamesinde ise teröre ve terörle mücadeleye ilişkin hiçbir söyleme yer verilmediği görülmektedir.

HDP, seçim beyannamesinde terörle mücadelede önemli bir yere sahip olan Terörle Mücadele Yasası, İç Güvenlik Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası, Polis Vazife ve Salahiyeti Yasası gibi birçok yasayı ve kırsalda güvenliğin sağlanmasında ve terörle mücadelede etkin bir rolü bulunan köy koruculuğu sistemini de kaldıracağını belirtmektedir (HDP Seçim Bildirgesi, 2018: 15-16). HDP ayrıca Milli Güvenlik Kurulu’nu yapısının düzenlenerek kaldıracağını da ifade etmektedir (HDP Cumhurbaşkanlığı Seçim Bildirgesi, 2018: 6).

HDP’nin parti programı ve seçim beyannameleri incelendiğinde; yerel yönetimlerden demokratikleşmeye, yoksullukla mücadeleden ekolojiye, hayvan haklarından LGBT’ye, dezavantajlı (engelli ve yaşlı) bireylerden kadın haklarına ve afetlerle mücadeleye kadar birçok konuya yer verdiği görülürken, terör ve terörle mücadeleye ilişkin ifadelerin yer almadığı

görülmektedir. Bu açıdan HDP'nin parti programı ve seçim beyannamelerinde teröre ve terör örgütlerine yer vermemesi, HDP'nin Türkiye gerçeklerinden uzak olduğunu göstermektedir. Bu durum, HDP'nin Türkiye'nin kronik sorunlarından biri olan PKK terör örgütüne yönelik söylem geliştirememesine ve partinin kamuoyunda bu terör örgütüyle ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Terör ve terörle mücadele konusunda sessiz kalan HDP'nin, parti programı ve seçim beyannamelerinde PKK, PYD, YPG, İŞİD ve FETÖ gibi hiçbir terör örgütüne yer vermediği ve bu terör örgütlerine yönelik mücadeleye ilişkin yaklaşımlarının bulunmadığı görülmektedir.

4. Sonuç

Demokrasilerin vazgeçilmez aktörleri olan siyasi partiler, mevcut sorunlara yönelik kamuoyunun dikkatinin çekilmesi, sorunların çözülmesi ve iktidarların sorunlara yönelik çözümler getirmesinde önemli işlevler görmektedir. Bu bağlamda seçim beyannameleri de buna yönelik önemli bir role sahiptir. Terörizmin çözüme kavuşturulamamasındaki en temel nedenlerinden biri olan 'terörün ve teröristin tanımlanamama' sorununun, uluslararası siyasal alanda olduğu gibi ulusal siyasal alanda, mecliste yer alan siyasi partiler arasında da olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Meclis'te grubu bulunan siyasi partilerin terör ve terörle mücadeleye ilişkin farklı yaklaşımlarının ve Türkiye'de gerçekleşen terörizme ve terör örgütlerine karşı tanımlama farklılıklarının bulunduğu söylenebilir. Terörizm, kaynakları, çözüm yolları ve mücadele yöntemleri konusunda partilerin farklı yaklaşımları ve düşünceleri olmasına rağmen partilerin çoğunluğu tarafından terörün bir sorun alanı olarak görüldüğü de söylenebilir.

Seçim beyannamelerinde ve parti programlarında terör sorununa en kapsamlı yer veren parti, AK Parti iken, en az yer veren partinin HDP olduğu görülmektedir. AK Parti'nin terörün kaynaklarının bitirilmesine yönelik çözüm yolları genelde PKK terörüne yönelik olarak dile getirilirken, diğer terör örgütlerine ve terör kaynaklarına yönelik böyle bir çözüm yolu önermediği görülmüştür. AK Parti terörle mücadelenin amacının güvenliği sağlamak, kamu düzenini korumak, vatandaşların hak ve özgürlüklerini güvence altına almak ve nihayetinde demokrasiyi korumak olduğu ifade edilmiştir. Başta şehit yakınları, gaziler ve gazi yakınları yanı sıra terör mağduru sivil vatandaşlara yönelik yardım, destek ve istihdam şeklinde birçok vaat ve icraat AK Parti tarafından dile getirilmiştir. Benzer şekilde CHP, MHP ve İYİ Parti'nin de terör mağdurlarına dönük olarak söylemlerinin olduğu açıkça görülmektedir.

AK Parti sadece güvenlik tedbirleriyle değil, terörü besleyen ve kaynaklık eden ekonomik sosyal ve siyasal alandaki sorunları ve bunlara yönelik çözüm yollarını seçim beyannamesinde açıkça belirtmiştir. HDP dışındaki diğer partiler de terörle mücadeleye yönelik olarak bölgesel farklılıkların giderilerek iyileştirilmesi gerektiğini ve bölge halkı ile terör örgütü arasındaki ayrımın ortaya konulması için sosyo-psikolojik çalışmaların ve önlemlerin hayata geçirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Terörün sadece ulusal değil uluslararası boyutunun da olduğu bundan dolayı terörle mücadelede yalnızca ulusal sınırlar içerisindeki çabanın yeterli olmadığı ve bu konuda uluslararası işbirliğinin önemine HDP dışındaki mecliste grubu bulunan tüm partiler tarafından vurgu yapıldığı görülmektedir. Türkiye'nin kronik sorunu olan teröre yönelik olarak siyasi partilerin seçim beyannamelerinde terör örgütlerinin isimlerinin kısmen yer aldığı görülmektedir. Bu açıdan HDP hariç, AK Parti, CHP, MHP ve İYİ Parti'nin PKK'yı doğrudan terör örgütü olarak nitelendirdiği görülmektedir. Ayrıca HDP ve CHP'nin seçim beyannamelerinde FETÖ'ye yer vermediği, AK Parti, MHP ve İYİ Parti'nin ise FETÖ'yü terör örgütü olarak ifade ettiği görülmektedir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Süleyman Ekici, Mehmet Emin Güven, Alpcan Acar

Kaynakça

- AK Parti. (2002). Adalet ve Kalkınma Partisi seçim beyannamesi. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/>
- AK Parti. (2007) Adalet ve Kalkınma Partisi seçim beyannamesi. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/>
- AK Parti. (2011). Adalet ve Kalkınma Partisi seçim beyannamesi. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/>
- AK Parti. (2015) Adalet ve Kalkınma Partisi seçim beyannamesi. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/>
- AK Parti. (2018). Adalet ve Kalkınma Partisi seçim beyannamesi. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/>
- AK Parti. (t.y.). Adalet ve Kalkınma Partisi parti programı. Erişim adresi: <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>
- Alkan, N. (2002). *Gençlik ve terörizm*. Ankara: TEMUH Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Aydın, M., Çelikpala, M., Yeldan, E., Güvenç, M., Zaim, O., Hawks, B., Kaya, S. vd. (2022). *Türkiye sosyal-siyasal eğilimler araştırması Türkiye eğilimleri - 2021 kantitatif araştırma raporu*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Türkiye Çalışmaları Grubu, Akademetre ve Global Akademi. Erişim adresi: <https://www.khas.edu.tr/tr/arastirma/khasta-arastirma/khas-arastirmalari>
- Aydın, M., Güvenç, M., Zaim, O., Hawks, B., Çelikpala, M., Karaoğuz, E., Akıncı, B. vd. (2019). *Türkiye sosyal-siyasal eğilimler araştırması Türkiye eğilimleri - 2018 kantitatif araştırma raporu*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Akademetre. Erişim adresi: <https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/TSSEA-2018-TR.pdf>
- Aydın, N. (2009). *Küresel terör ve terörizm*, (4.Baskı). İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Baharçipek, A., ve Tuncel, G. (2011). Terörle mücadelenin zorlukları ve bu zorlukları aşmada farklı bir yaklaşım: demokratik mücadele yöntemi. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 2(2), 1-16.
- CHP. (2002). Cumhuriyet Halk Partisi 2002 seçim bildirgesi.
- CHP. (2007). Cumhuriyet Halk Partisi 2007 seçim bildirgesi.
- CHP. (2008). Cumhuriyet Halk Partisi parti programı, Erişim adresi: https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/918/200902550_2008.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- CHP. (2011). Cumhuriyet Halk Partisi 2011 genel seçim bildirgesi.
- CHP. (2015). Cumhuriyet Halk Partisi 2015 haziran seçim bildirgesi.
- CHP. (2018). Cumhuriyet Halk Partisi 2018 genel seçim bildirgesi.
- Crenshaw, M. (2000). The psychology of terrorism: An agenda for the 21st century. *Political Psychology*, 21 (2), 405-420.
- Çakır, N. (2013). *Türkiye'nin güvenliği ve terörizm*. Ankara: Korza Yayıncılık.
- Çatı, K., ve Cengiz, S. (2019). Politik pazarlama çerçevesinde siyasi partilerin seçim beyannamelerinin incelenmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1701-1712.

- Erdoğan, D. (2016). Siyasi partilerin temsili demokrasi üzerindeki etkileri, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl:2, (3), 59-74.
- Ganor, B. (2014). Defining terrorism: Is one man's terrorist another man's freedom fighter? D. Lowe, A. Turk, ve D. K. Das (Ed.) *Examining Political Violence Studies of Terrorism, Counterterrorism, and Internal War* (s. 3-24). New York: CRC Press International Police Executive Symposium Co-Publication.
- Heywood, A. (2018). *Siyasetin ve uluslararası ilişkilerin temel kavramları*. (F. Bakırcı, Çev.). (4.Baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- HDP Cumhurbaşkanlığı Seçim Bildirgesi. (2018). *Halkların Demokratik Partisi cumhurbaşkanlığı seçim bildirgesi*. Erişim Adresi: <https://www.hdp.org.tr/tr/24-haziran-secimleri-materyalleri/11967/>
- HDP Parti Tüzüğü. (2014). *Halkların Demokratik Partisi parti tüzüğü*. Erişim adresi: <https://www.hdp.org.tr/tr/parti-tuzugu/10/>
- HDP Seçim Bildirgesi. (2018). *Halkların Demokratik Partisi 2018 seçim bildirgesi*.
- Hürriyet. (2018). *Bakan Kurtulmuş: Terörün Türkiye'ye maliyeti 1.5 trilyon dolar*. Hürriyet. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/bakan-kurtulmus-terorun-turkiyeye-maliyeti-1-40866951>
- İYİ Parti Programı, (t.y.). İYİ Parti parti programı, Erişim adresi: <https://iyiparti.org.tr/storage/img/doc/iyi-parti-guncel-parti-program.pdf>,
- İYİ Parti. (2018). 30 Mayıs 2018 seçim beyannamesi “Milletimizle Sözleşme”,
- Kazan, H. (2016). Terör-medya ilişkisi ve medyada terör haberciliği, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. C:12, S:24, 109-146.
- Kongar, E. (2009). *Küresel terör ve Türkiye - küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Laqueur, W. (1999). *The new terrorism: Fanaticism and the arms of mass destruction*. New York USA: Oxford University Press.
- Lutz, B., & Lutz, J. (2017). “Terörizm”, A. Collins (Ed.), (N. Uslu, Çev.). *Çağdaş güvenlik çalışmaları* içinde, ss. 273-289, (3.Baskı). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- MHP Seçim Beyannamesi. (2002). *MHP seçim beyannamesi Türkiye'nin onurlu geleceği*. TBMM Kütüphanesi Erişim adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/938/200300790.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- MHP Seçim Beyannamesi. (2007). *MHP seçim beyannamesi Milli Duruş ve Kararlılık Belgesi*. TBMM Kütüphanesi. Erişim adresi: https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/919/200902631_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- MHP Parti Programı. (2009). *MHP parti programı*. Milliyetçi Hareket Partisi Programı. Erişim adresi: https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/program/mhp/mhp_tarihcesi.html
- MHP Seçim Beyannamesi. (2011). *MHP seçim beyannamesi 2023'e doğru yükselen ülke Türkiye sözleşmesi*. Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi. Erişim adresi: https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/MHP_2011_SecimBeyannamesi.pdf

- MHP Seçim Beyannamesi. (2015). *MHP 1 Kasım seçim beyannamesi*. Milliyetçi Hareket Partisi 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi. Erişim adresi: https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/1kasimsecimleri/beyanname_1kasim2015.pdf
- MHP Seçim Beyannamesi. (2018). *24 Haziran 2018 milletvekili genel seçimi beyannamesi*. MHP 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim Beyannamesi. Erişim adresi: https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/24haziran2018_secim_beyannamesi_tam_web.pdf
- Oda Tv. (2015). 2 polisın şehit edildiği saldırıda çok konuşulacak ayrıntılar. Erişim adresi: <https://odatv4.com/siyaset/2-polisin-sehit-edildigi-saldirida-cok-konusulacak-ayrintilar-2307151200-79048>
- Rapin, A. J. (2009). Does terrorism create terror? *Critical Studies on Terrorism*, 2 (2), 165-179.
- Şen, Y. F. (2018). Algı ve gerçeklik bağlamında terörizm. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 7-33.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2021). *Türkiye'nin uluslararası toplumun terörle mücadele çabalarına katkıları*. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-uluslararası-toplumun-terörle-mucadele-cabalarına-katkilari.tr.mfa
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2017). *Güvenlik terimleri sözlüğü*. Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları.
- TBB. (2006). *Türkiye ve terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Tekin, F. (2020). Türkiye’deki siyasal partilerin Kıbrıs sorununa yaklaşımları: 2002-2020, *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(2), 71-88.
- TSSEA. (2014). *Türkiye sosyal-siyasal eğilimler araştırması*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi. Erişim adresi: <https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/tssea-2014.pdf>
- Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimleri Araştırmaları (TSSEA). (t.y). *KHAS araştırmaları*. Erişim adresi: <https://www.khas.edu.tr/tr/arastirma/khasta-arastirma/khas-arastirmalari>.